

Із селян у французи: творення модерної нації

Юджин Вебер

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Євгенія Польщикова

© Видавництво «Наш Формат». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Вступ

У 1948 році під аркадами театру Odéon, де в ті часи за кілька франків можна було купити книжки на розпродажі (або годинами читати їх просто на місці), я придбав примірник «Мого села» (Mon village) Роже Табо. Ця книжка, уже дуже потерта, досі зі мною. Для мене це був перший натяк (велику дисертацію Андре Зігфріда я прочитав пізніше) на ті докорінні зміни, що відбулися в селищі Табо Мазьєрі в регіоні Гатіне та в багатьох інших французьких селах протягом періоду, який охоплюють сторінки його книжки — 1848–1914 роки; і ці зміни були більшими, ніж зафіксувала політична історія, якою я її знав, хоча вони й перепліталися з нею.

Табо простежив еволюцію комуни — селищ, сіл, хуторів, одиноких ферм. Комуни, у якій життя протікало за одним і тим самим шаблоном ще з дореволюційних часів і змінилося, проте дуже радикально, лише в останні пів століття до 1914 року. Матеріальні умови, ментальність, політична свідомість — усе зазнало величезних змін, такого собі шквального процесу, який повністю відрізнявся від повільної еволюції або спорадичних змін, які накопичуються, щоб скласти те, що ми називаємо історичним періодом. Стрімкі історичні зміни перенесли Мазьєр не з одного історичного періоду в інший, а в нову епоху людства — у цілком іншу форму цивілізації 2.

Усе це було дуже цікаво, але мене на той час хвилювало інше. Виклад Табо вплинув на мій погляд на французьку історію, але не змінив його. Історія, про яку я думав, викладав і писав, відбувалася переважно в містах; сільська місцевість і містечка були тільки доповненням цієї історії, ідучи слідом за нею, перегукуючись із нею або просто стоячи осторонь і спостерігаючи за тим, що відбувалося; але самі собою вони не були вартими уваги.

Двадцять років по тому я знайшов іншу книжку, яка по-своєму описувала ті самі докорінні зміни. Я навіть не пам'ятаю, як саме натрапив на неї, адже це теж не була робота історика. Написана фольклористом, книжка «Традиційна цивілізація та способи життя» (*Civilisation traditionnelle et genres de vie*) була майже сучасницею «Мого села». У геть іншій площині, ширше аргументованій, вона розповідала про занепад і зникнення французьких традиційних обрядів і легенд. За словами автора, Андре Вараньяка, вони змінювалися постійно. Але до XIX століття замість одних завжди з'являлися інші. Тепер же новизна полягала в тому, що процес оновлення припинився: традиції вмирали, і їх ніщо не замінювало; у сільській місцевості більше не було спонтанних нововведень. З. Вимирає — вже вимерла — ціла ментальність. Збіг? Як і Табо, Вараньяк вважав, що вирішальні зміни відбулися в останній чверті XIX століття.

Тепер я був готовий заглибитись у цю тему. Я почав відчувати, що у своїй роботі з політичною та інтелектуальною історією — такою, про яку ми пишемо й яку викладаємо, тобто міською, — я ігнорував величезний вимір реальності. Що відбувалося в містечках і в сільській місцевості? Чи мав рацію Вараньяк? Чи була культура — тобто радше кілька культур, — що продовжували існувати поруч із офіційною, що ми знали й вивчали, і які в певний момент зникли або інтегрувалися у велике ціле? Якщо так, то як саме це сталося?

Я повернувся до Табо. Перечитував його не вперше, але коли шукаєш щось інше, то й бачиш щось інше. Героїнею Табо, так би мовити, серцем змін, які він вимальовує, була сільська школа. Звісно, всі французькі історики, безперечно, це знали. Але Табо зосереджується на школі в особливому контексті: переходу від відносної ізоляції та відносно закритої економіки до сполучення із зовнішнім світом через дороги, залізниці й грошову економіку. Школа була важливою, тому що змінилися умови існування, тому

що вона слугувала новим умовам, і тому що умови, які вона допомагала змінювати, були вже не локальними, а національними; вони були міськими, вони були сучасними.

Оце так несподіванка! Після чверті століття вивчення французької історії я зрозумів для себе те, про що міг би дізнатися з будь-якого підручника. Але, можливо, саме в цьому й полягає вивчення історії: так би мовити, перечитування минулого, спочатку тому, що людина хоче відкрити його для себе й засвоїти, а потім тому, що те, що вона шукає (а отже, бачить) на знайомій території, може суттєво відрізнитися від того, що вона бачила раніше або дізналася від інших. Так було і зі мною. Пошук відповідей на питання, які допоміг підказати Вараньяк, спонукав мене відкрити для себе нову Францію в сільській місцевості XIX століття, Францію, де багато хто не говорив французькою або не знав про (і тим паче не використовував) метричну систему, де пістолі та екю 4 були краще знайомі, ніж франки, де доріг було мало, до ринків далеко, і де натуральне господарство було ознакою банальної розсудливості. Ця книжка про те, як усе це змінилося, і як у процесі змінилася ментальність; одне слово, про те, як слаборозвинена Франція інтегрувалася в сучасний світ і в офіційну культуру — паризьку і міську.

Вона також про селян. Гордон Райт якось сказав, і ніхто не скаже цього краще, як небезпечно заглиблюватися в такі сипучі піски: «Сільська Франція майже нескінченно різноманітна, і майже будь-яке узагальнення про селянство стає частково хибним, щойно його сформульовано». І все ж, додає він, і я мушу з ним погодитись: «Невтомна цікавість до загальних тенденцій... спонукала мене продовжити намагання подивитись на проблему ширше» 5.

Ларошфуко зауважив, що добре пізнати річ можна лише тоді, коли знаєш її в деталях, але число деталей нескінченне, а отже, наше знання приречене залишатися поверхневим і недосконалим. Це

зручний аргумент для такої книжки, як ця, у якій висновки загального характеру робляться на основі документації, яка від початку неминуче буде обмеженою і неповною. Крім того, враховуючи мою робочу гіпотезу про те, що значні частини сільської Франції продовжували жити у власному світі до кінця XIX століття, я навмисно зосередився на регіонах, які найбільше відповідали моїм інтересам — Захід, Центр, Південь та Південний захід — і на періоді за 40 чи 50 років до 1914 року. І, нарешті, оскільки моєю метою від самого початку було не зробити вичерпне дослідження, а висловити припущення, документи відображають саме такий підхід.

Період, який охоплює ця книжка, більш-менш збігається з описаним Табо і, як на мене, залишається напрочуд недослідженим. Серед вторинних джерел я найбільше довідався безпосередньо з новаторських статей Ґі Тюільє та величезної неопублікованої дисертації Алена Корбена, присвяченої Лімузену в другій третині XIX століття. Інші важливі дослідження, які проливають світло на життя в сільській місцевості, стосуються більш ранніх періодів (Леруа Ладюрі, П'єр Ґубер, Поль Буа), першої половини XIX століття (Моріс Агюлон, Жан Відаланк, Філіп Віж'є) або XX століття (Гордон Райт, Анрі Мендрас). Починаючи із середини XX століття, справді з'являється багато соціологічних досліджень, але більшість із них лише побіжно згадує про минуле з метою ознайомлення. Існує низка монографій, чимало з яких якісні й детальні, але тільки деякі надовго затримуються на роках, які мене найбільше цікавлять; а ті, які затримуються (Андре Зіґфрід, Жорж Дюпю), цікавляться передовсім політикою. Як стає очевидно на моїх сторінках, мій головний інтерес полягає у способах життя та мислення — більш невловній царині. І вдвічі невловнішій, коли документи важко знайти, а ще важче ідентифікувати.

Окремі проблеми виникають, коли ми намагаємося зрозуміти еволюцію умов і ментальності серед мовчазних мас, тобто мовчазних на тих конкретних рівнях, які залишають найбільше записів, що на них спираються історики. Більшість суб'єктів історичних досліджень були письменими і висловлювали власні думки; багато хто з них залишив чіткі й часто продумані записи або був описаний добре з ними знайомими свідками. Дії, думки і слова неписьменних (а більшість тих, кого я досліджую, були неписьменними або настільки малописьменними, що це мало що змінювало) залишаються здебільшого незафіксованими. Ті записи, що існують, є роботою сторонніх осіб, які спостерігали й фіксували побачене для власних цілей. Поліція, чиновники, фольклористи, священники, вчителі, агрономи та письменники спостерігали, навіть досліджували, але, незалежно від того, чи були критично, чи поблажливо налаштовані — вони не можуть розповісти нам про події так, як їх справжні учасники. Моє правило в роботі з такими свідченнями: намагатися вказувати їхні джерела й контекст, щоб читачі могли врахувати будь-яку можливу упередженість (або принаймні спрямування); і вільно покладатися на свідчення, які здаються суто випадковими в контексті основної мети свідка або, ще краще, суперечать його чи її очевидному інтересу.

Ба більше, неписьменні насправді не є мовчазними; вони можуть виражати і виражають свої почуття та думки в кількох способів. Соціологи, етнологи, географи, а віднедавна й історики-демографи показують нам нові й альтернативні способи інтерпретації фактів, у результаті чого наш фонд фактів виявляється значно багатшим, ніж ми колись вважали. Я намагався вчитися на їхніх роботах, хоча й не наслідую котроїсь із дисциплін. Особливо плідним джерелом інформації, тим паче в роботі, головна мета якої — дослідити й зробити припущення, є пісні, танці, прислів'я, казки і малюнки сільського населення — вся широка сфера *arts et traditions*

populaires (із фр. мистецтва і народних традицій). Я постійно звертався до цього джерела, щоб дізнатися, що використовували, говорили чи робили сільські жителі, як це змінювалося, як від цього відмовлялися і що прийшло натомість.

Але навіть традиційні напрямки дослідження соціальної історії 1880–1914 років створюють специфічні проблеми. Archives Nationales мають суттєві прогалини там, де йдеться про вирішальні пів століття до 1914 року 6. Це поєднується з аналогічною бідністю архівів департаментів, багатих на матеріали часів Другої імперії і порожніх після неї аж до років по Першій світовій війні. Навіть за цих умов існує достатньо документів, і я опрацював їх для десятків префектур. Інші архіви також надали багато інформації: Ministère de la Guerre, Musée des Arts et Traditions Populaires, Institut National de Recherche et de Documentation pédagogique. Так само, як і багаті вторинні матеріали в Bibliothèque Nationale. Керівникам і співробітникам цих установ, а також архівів департаментів Альє, Ар'єжу, Канталю, Фіністеру, Жеру, Жиронди, Верхньої В'єнни, Лоту, Пюї-де-Дому, Східних Піренеїв, Вогеців і Йонни я дякую за допомогу, яка вийшла за рамки їхніх службових обов'язків.

Я також вдячний Каліфорнійському університету та Національному фонду гуманітарних наук за надану відпустку та субсидії, які зробили можливим цей проєкт і допомогли мені довести його до кінця; панові Роберту Роквеллу, паннам Н. Гранже і М. Ревель за вмілу дослідницьку допомогу; пані Клер Пірон за набір і передрук рукопису з невтомним завзяттям.

Кілька французьких колег і науковців надавали цінні матеріали та поради. Серед них — пан Ж. Дюмон в Епіналі, панна Л. Буйсу з Оріяка і особливо — пан Анрі Польж з Оша, чії ідеї та ерудиція надихають. Професор Тангі Данієль, який нині викладає в Бресті, дозволив мені скористатися його рукописним дослідженням про pardons (із фр. помилювання) і прощі в єпархії Кімперу; професор

Ален Корбен надав можливість прочитати його монументальну і захопливу працю про міграцію в Лімузені, пан Андре Вараньяк щедро поділився зі мною як своїми спогадами, так і особистими архівами, а Чарльз Тіллі допоміг справді конструктивною критикою. Я вдячний їм усім. Також не можу забути (і не бажав би!) про першу нагоду висловити свої погляди на цю тему, яку мені надав симпозіум франко-американських студій в Університеті Південно-Західної Луїзіани у 1971 році 7; і ще про двох друзів, професорів Амоса Сімпсона і Вогана Бейкера, заохочення яких одного чудового луїзіанського вечора переконало мене в тому, що тема, яка інтригувала мене впродовж кількох років, варта дослідження.

Я міг би прочитати набагато більше, поспілкуватися з більшою кількістю людей, спробувати провести більш комплексне дослідження. Але, врешті-решт, дослідження все одно було б неповним, а його висновки — настільки ж орієнтовними, як і висновки цієї книжки. Тож нехай ця робота залишається тим, чим вона є: спробою додати трохи конкретики до загальних фактів, які ми вже знаємо в загальних рисах, і натяком на роботу, яку ще належить виконати.

Бо хороших речей надивитися треба і наслухатись добрих новин,

Заки нас не поманить дорога до Неба почerez Кенсал Грін 8.

...

Далі — у повній книжці «Із селян у французії: творення модерної нації».

nashaknyga.com.ua